

TÜRKİYE'DE AVUKATLIĞIN TARİHİ VE İLK KURULAN BAROLAR HAKKINDA

About the History of Attorneyship in Türkiye and the First Established Bar Associations

Av. Tugay AYDIN*

Öz: Türkiye'ye Avrupa'dan gelerek yerleşmiş bir meslek olan avukatlık mesleği, İslam Hukukunda veya klasik Osmanlı hukuk sisteminde karşılığı olmayan bir meslektir. Türkiye'de, savunma mesleğini yapanlara ilişkin ilk yasal düzenleme 1876'da yapılmış olmakla birlikte 19. yüzyılda varlığı bilinen iki baro Konstantinopolis Barosu (Barreau de Constantinople) ve 1878'de kurulan Osmanlı (İstanbul) Barosu'dur. Taşradaki avukat yoğunluğuna rağmen 30 yıl boyunca İstanbul dışında bir baro kurulmamıştır. Osmanlı Barosu'nun kuruluşunu 1908'de İzmir Barosu, 1909'da Hüdâvendigâr (Bursa) Barosu, 1912'de Konya Barosu takip etmiştir. Bugün Türkiye sınırları dışında kalan Halep Barosu ve Bağdat Barosu da Osmanlı döneminde kurulmuş barolardır. Türkiye'deki eski baroların birçoğunun kuruluş tarihi hatalıdır. Bu duruma, 1934'te kurulduğu kabul edilen fakat 1924-1927 arasında kurulmuş olan Eskişehir Barosu örnek verilebilir. Eskişehir Barosu'nun ilk başkanı Osman Cudi Bey'dir. Türk barolarının tarihinin yazılabilmesi için Adalet Bakanlığı'nın ve eski baroların tarihsel arşivleri, birinci derecede önem sahiptir. Bu belgelerin bir araya toplanarak erişime açılması Türk Hukuk Tarihi için büyük bir hizmet olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Barosu, Eskişehir Barosu, Türk Hukuk Tarihi, avukatlık tarihi.

Abstract: The profession of attorneyship, which is a profession that came to Turkey from Europe, is a profession that does not equivalent of Islamic Law or classical Ottoman legal rules. In Turkey, the first legal regulation regarding defense professionals was made in 1876. The two bar associations known to have existed in the 19th century are the Constantinople Bar Association (Barreau de Constantinople) and the Ottoman (Istanbul) Bar Association, founded in 1878. Despite the density of lawyers in the provinces, no bar associations were established outside Istanbul for 30 years. The establishment of the Ottoman Bar Association was followed by the İzmir Bar Association in 1908, the Hüdâvendigâr (Bursa) Bar Association in 1909, and the Konya Bar Association in 1912. The Aleppo Bar Association and the Baghdad Bar Association, which are outside the borders of Turkey today, were established during the Ottoman period. The founding dates of many of the old bar associations in Turkey are incorrect. An example of this situation is the Eskişehir Bar Association, which was accepted to be established in 1934 but was established between 1924-1927. The first president of Eskişehir Bar Association is Osman Cudi Bey. In order to write the history of Turkish bar associations, the historical archives of the Ministry of Justice and old bar associations are of primary importance. Gathering these documents together and making them accessible will be a great service to Turkish Legal History.

Keywords: Istanbul Bar Association, Eskişehir Bar Association, Turkish Legal History, history of attorneyship.

* av.tugayaydin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4909-1364.

Makale Geliş Tarihi: 04.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 23.10.2023

DOI : 10.57083/adaletdergisi.1391708

GİRİŞ

Avukatlık, Türkiye'ye Avrupa'dan gelmiş bir meslektir. Osmanlı ve İslam Hukukunda avukatlık karşılığı olabilecek bir meslek veya kurum yoktur. İslam Hukukunda vekâlet müessesesi bulunsa dahi bu müessese hiçbir zaman bir "meslek" boyutuna ulaşmamış ve buna ihtiyaç da duyulmamıştır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan kapitülasyonlar gereği Avrupalı yabancıların konsolosluk mahkemeleri ve bu mahkemelerin de kendi yargı yetkileri vardı. Avrupa devletlerinde avukatlık mesleği olduğu için ve bu avukatlar da Osmanlı Devleti'nde bulunan konsolosluk mahkemelerinde çalışabildiği için ülkemizde ilk olarak avukatlık mesleğini icra eden kişiler bu yabancı avukatlar olmuştur. Avukatlık mesleği yabancılardan sonra, gayrimüslim Osmanlı tebaası arasında yayılmaya başlamış ve nihayet Türkler ve diğer Müslüman Osmanlı tebaası arasında yayılmaya başlamıştır.

Avukat kelimesinin karşılığı olarak ülkemizde bugüne kadar kullanılmış kelimeler dava vekili, dava mümeyyizi, muhâmi ve avuka kelimeleridir. Devlet dilinde de kullanılmış olan muhâmi "محامي", Arapça kökten gelen, dilimize yerleşmiş bir kelimedir ve himaye eden, savunan, koruyan, koruyucu gibi anlamlara gelir.¹ Erkek avukatlar için "muhâmi", kadın avukatlar için "muhâmiye", avukatlık karşılığı olarak ise "muhamât" kelimesi kullanılmıştır.² Muhâmi kelimesi avukat karşılığı olarak Osmanlı'nın son dönemlerinden 1926 yılına kadar kullanılmıştır. Birçok Arap ülkesinde halen avukat kelimesi yerine kullanılmaktadır. 460 sayılı Muhamât Kanunu da adını bu kelimedenden alır. 1926 yılında 708 sayılı kanunun birinci maddesiyle Muhamât Kanunundaki "muhamât" kelimeleri "avukatlık" olarak ve "muhâmi" kelimeleri de "avukat" olarak değiştirilmiştir. Bu tarihten itibaren mesleğin adı resmen avukatlık olmuştur. Dava mümeyyizi ve avuka kelimelerinin kullanıldığını ise Kostaki Sardenski'nin İstanbul Barosu Genel Kurulu konuşmasından öğreniyoruz.³ Osmanlı Devleti'nde avukatlar uzunca süre, bir cemiyete bağlı olmaksızın çalışmış ve zamanla avukatların meslek kuruluşları da kurulmaya başlamıştır. Türkiye'de avukatların bir araya gelerek oluşturdukları meslek kuruluşlarına daha eski zamanlarda "muhâmiler cemiyeti", "avukatlar cemiyeti", "dava vekilleri cemiyeti", "dava mümeyyizleri cemiyeti", "heyet-i vükelâ-yı deâvi" gibi isimler verilmiştir. 1924'te ise Muhamât Kanununun üçüncü maddesiyle bu mesleki kuruluşların tamamına "baro" adı verilmiştir.⁴

¹ "Muhâmi" kelimesi Arapça kökten gelmekle beraber, Türklerin bulduğu bir kelime de olabilir, bu konunun ayrıca araştırılması gerekmektedir.

² Sir James W. Redhouse, Turkish and English Lexicon, 1890, İstanbul. Tıpkıbasım, Çağrı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2011, s. 1756.

³ Tugay Aydın, "İstanbul Barosu'nun İlk Genel Kurul Toplantısı, İlk Levhası ve Kostaki Sardenski'nin Nutku", S. 30, 2020 (Güz), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, s. 113-128.

⁴ Türkiye Barolar Birliği, Türkiyede Savunma Mesleğinin Gelişimi, Birinci Cilt, TBB Yayınları, İstanbul 1972, s. 77.

Türkiye’de savunma mesleği yapanlara ilişkin olarak yürürlüğe konulan ve mesleği gereği gibi düzenleyen ilk metin 13 Ocak 1876 tarihli Mehâkim-i Nizâmiye Dava Vekilleri Nizamnâmesi’dir.⁵ Türkiye’de 1876’dan önceleri de dava vekili olarak çalışan kişiler bulunmakla birlikte, bu dava vekilleri hakkında özel bir yasal düzenleme olmaması, mesleğin tarihinin nispeten yeni olması sonucunu doğurur. Bu sebeple avukatlığın tarihini daha da gerilere götürebilmek için birçok yazar tarafından avukatlık, daha önce var olan başka meslekler ile ilişkilendirilmeye çalışılır. Osmanlı Devleti’nde çok önceden beridir var olan ve bugün hala devam eden arzuhalcilik mesleği, şimdiye kadar bazı yazarlar tarafından avukatlığın çekirdeği⁶ olarak kabul edilmiş olsa da bu durum tartışmaya açıktır. Bu fikri ortaya atan ilk kişi olduğunu düşündüğümüz Ali Haydar Özkent’in kendisi de konuya şüpheyle yaklaşmaktan geri duramamıştır.⁷ Türkiye’de avukatlık mesleğinin, dışarıdan gelen ve sıfırdan oluşup süreç içerisinde yerleşip olgunlaşan bir meslek olduğunu kabul etmek gerektiği kanaatindeyiz.

Okuma-yazma oranlarının çok düşük olduğu Osmanlı toplumunda, devlet dairelerine hitaben yazılan dilekçeler, belli kalıp ve kurallara uymak zorundaydı. Sıradan vatandaşın bilmesi mümkün olmayan bu usul ve kalıplar, okuma-yazma oranının çok düşük olması ve halkın, makamlara meramını yazılı olarak ifade edebilmesi ihtiyacı, bir tür katiplik olan arzuhalcilik mesleğini doğurmuştur. Katiplik faaliyetinde esasen bir “müdafaa” unsuru bulunmadığı gibi arzuhalciler sadece dilekçe yazan değil ihtiyaca göre katiplik yapan kimseler olmuşlardır. Eğer arzuhalcilik mesleği avukatlığın çekirdeği olsaydı aynı yer ve zamanda iki mesleğin de senelerdir bulunmasının ve ikisinin de bugüne kadar devam etmesinin anlamsız olacağı ortadadır. Birçok dönem ruhsatnâme ya da hukuk eğitimine gerek olmaksızın dava vekilliği yapabilmek mümkün olduğu halde arzuhalciliğin yok olmamış olması da bu bakımdan dikkat çekicidir. Baroların kurulmaya başlanmasıyla beraber arzuhalcilerden hangi oranda avukatlığa geçiş olmuştur, ilk avukatlardan ne kadar arzuhalcilikten geçmedir, bu hususlar da durumu daha da aydınlatılabilmek için ayrıca araştırılması gereken konulardır.

I- KONSTANTİNOPOLİS BAROSU (BARREAU DE CONSTANTINOPLE)

Avukatlık hakkındaki ilk yasal düzenlemeden ve ilk Osmanlı barosundan önce de ülkemizde avukatlar ve baro bulunmaktaydı ancak bu baro yabancılar tarafından kurulmuştu. Osmanlı baroları sahneye

⁵ Osman Kuntman, “Türkiye’de Avukatlık Mesleğinin, İstanbul Barosu’nun Tarihçesi ve Yabancıların Kurduğu Baro”, Cilt 62, S. 4-5-6, 1988, İstanbul Barosu Dergisi, s. 263.

⁶ Adil Giray Çelik, Tarihte Savunma ve Meslek Kuralları, Denizli, 1999, s. 38; Ali Haydar Özkent, Avukatın Kitabı, İstanbul, Arkadaş Basımevi, 1940, s. 47.

⁷ “Bunlar, avukatın bugünkü anlama göre iki esaslı vazifesi olan yazı ile müdafaa ve sözle müdafaadan birincisini yaptıklarına göre, Türk avukatlığının çekirdekleri desek çok mu ileri gitmiş oluruz?” (Özkent, a.g.e., s. 47.)

çıkmadan önce, yabancıların kurduğu Konstantinopolis Barosu (Barreau de Constantinople) faaliyettedir. Konstantinopolis Barosu, Ali Haydar Özkent tarafından, yabancılar tarafından kurulması ve üyelerinin çoğunun yabancı olması sebebiyle “Ecnebi Barosu” olarak adlandırılmıştır.⁸ Bu adlandırma daha sonraki çoğu kaynakta da kullanılmaya devam etmiştir. Avrupalı yabancıların kurduğu bu baro ile ilgili bilgilerimiz bugün hala kısıtlıdır ve bu barodan günümüze ulaşan, tespit edilebilmiş birkaç belge vardır. Bu belgelerden biri Başkan Georges Furlani'nin ilk anayasamız olan 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'yi, ilanından bir buçuk ay kadar sonra ele aldığı genel kurul konuşmasıdır. Furlani'nin bu konuşması İstanbul'da Fransızca olarak basılmıştır⁹ ve eski harfli Türkçe bir çevirisi de devlet arşivlerinde bulunmaktadır.¹⁰ Georges Furlani'ye göre Osmanlı kanunlarında radikal değişiklikler yapılmalıdır, özellikle yargılama usulüne ilişkin eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir; şüphe yok ki Osmanlı hükümeti için bunlar bir ihtiyaç olduğu kadar hadiselerin gelişiminden ötürü bir mecburiyet olarak da kendini gösterecektir. Furlani, Kanun-ı Esasi'nin ilanının, vadettikleri ve getirdikleriyle terakki/ıslahat yolunda bir hareket noktası olduğunu belirttikten sonra başlıca yenilikleri değerlendirir. Öncelikle “büyük reformatör”, tercümede “müceddid-i esas-ı devlet ve muhyi-i millet” olarak nitelendirdiği II. Abdülhamid'in hatt-ı hümayûnuna değinerek mutlakiyetten meşrutiyete geçişin bir yandan kötü idare ve uluslararası gelişmeler, öte yandan medeniyet, hürriyet, adalet ve müsavat üzerinden gerekçelendirilmesine dikkat çeker; vükelanın sorumluluğu ve müsavat ilkelerinin önemini vurgular.

Konstantinopolis Barosu ile ilgili bir başka belge de 1876'da İstanbul'da Fransızca olarak basılan baro tüzüğüdür.¹¹ 29 sayfalık bu metinde baronun kuruluşu ve konusu, baro üyelerinin görevleri, borçları ve imtiyazları; baroya kabul, barodan çıkış ve baro levhası, baro örgütü, genel kurul, yönetim kurulu, başkan, sayman üye, baro sekreteri, disiplin işleri ve ücretsiz yardım başlıkları altında “baro tüzüğü” 53 maddede düzenlenmiştir. Tüzüğün ardından baronun mevcut üyeleri, yönetim kurulu üyeleri ve fahrî üyeleri listelenmiştir.¹² Baronun levhası, “*Liste Des Members de la Société du Barreau de Constantinople*” başlığı altında verilmiştir. 24 Ocak 1876 tarihli bu listeye göre Konstantinopolis

⁸ Özkent, s. 46.

⁹ M. Georges Furlani (président), La Constitution Ottomane du 11/23 Décembre 1876 - Discours Prononcé le 2 Février 1877 Dans la Séance de L'Assemblée Générale du Barreau de Constantinople, Constantinople, 1877, Typographie et Lithographie Centrales.

¹⁰ BOA, Y.EE., 71/18. Bu konuşma, yeni harflerle yayımlanmıştır. Bkz. Tuğay Aydın, “Barreau De Constantinople Reisi Georges Furlani'nin Kanun-ı Esasi'ye ve Osmanlı Hukukuna Dair Konuşması (La Constitution Ottomane, 1877)”, S. 33, 2022 (Bahar), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, s. 49-63.

¹¹ Status de La Société du Barreau de Constantinople, Constantinople, 1876, 29 s.

¹² Bu tüzük Türkçe'ye çevrilerek 1972 yılında Türkiye Barolar Birliği tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Türkiyede Savunma Mesleğinin Gelişimi, TBB Yayınları, İstanbul 1972, s. 12-23.

Barosu'nda kayıtlı 33 avukat vardır. Avukatların 10'u Yunanistanlı, 6'sı Osmanlı, 5'i İngiltereli, 4'ü İtalyalı, 3'ü Fransalı, 2'si Avusturya-Macaristanlı, 2'si Belçikalı, 1'i Rusyalı'dır. Baronun o tarihteki başkanı İtalyan Georges Furlani olmakla beraber, fahrî üyelerden olan İngiliz James Carlille M'Coan ve Fransız Louis Amiable'nin de eski başkanlar olduğu bilgisi vardır. Eski Başkan Louis Amiable, birçok yazılı eseri olan ünlü bir kişiliktir. Konstantinopolis Barosu levhasındaki Osmanlı tebaasından olan 6 avukat şunlardır: Aleksandre Meriem-Kouli (Rum), Georges Apostolides (Rum), Vincent Hocotzian (Ermeni), Vitche Servicen (Ermeni), Miltiades Jakobo (Rum), Hoannes Bey Alexanian (Ermeni).¹³ Görüldüğü üzere bu baroda Türk veya Müslüman kimse yoktur. Barodaki 6 Osmanlı avukattan biri olan Aleksandr Meryem Kuli, 1878'de kurulacak olan İstanbul Barosu'nun ilk başkanı olacaktır. Konstantinopolis Barosu, İstanbul Barosu'nun kurulmasıyla beraber eski önemini kaybetse de en azından 1908 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir.¹⁴ Ayrıca İstanbul'da mütareke yıllarında (1918-1922) Rum avukatlar, Rum barosu ve Ermeni avukatlar, Ermeni barosu kurmuştur. İstanbul'un kurtuluşundan sonra, bu tür faaliyetler bir tür vatana ihanet sayılacağı için, mütareke yıllarında kurulmuş bu barolara ilişkin bilgi ve belgeler mensupları tarafından bilinçli olarak gizlenmiş veya yok edilmiş olmalıdır. Rum barosunun levhasına ulaşan Ali Haydar Özkent, bu levhada 69 avukatın kayıtlı olduğunu ve bunlardan bazılarının 1940'ta da İstanbul Barosu'na kayıtlı olarak avukatlık yapmaya devam ettiğini ifade eder. *Avukatın Kitabı*'ndaki asıl amacının avukatlığın tarihini yazmak olduğundan ve şahıslarla uğraşmak istemediğinden listeyi yayınlamadığını belirterek konuyu kapatır. Ermeni barosunun levhasının ise kimde olduğunu Başkan Hasan Hayri Tan'ın bildiğini ve fakat çeşitli sebeplerle ulaşamadıklarını aktarır. Mütareke yıllarında İstanbul'da bir Yahudi barosu kurulması ise proje halinde kalmış, hayata geçirilmemiştir.¹⁵

II- OSMANLI (İSTANBUL) BAROSU VE KOSTAKI SARDENSKİ'NİN AÇILIŞ KONUSMASI¹⁶

Avukatlığa ilişkin ilk yasal düzenleme olan Mehâkim-i Nizâmiye Dava Vekilleri Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden iki sene sonra, Nizamnâmenin 30. maddesindeki "*Dava vekillerinin umûr ve hususâtına bakmak ve Nezâret-i Ahkâm-ı Adliye tarafından icra olunacak tebligat-ı resmîyeye vasıta ittihaz kılınmak üzere bir cemiyet-i dâime tesis olunacaktır*"

¹³ Özkent ve sonraki yazarlar bu levhada 5 kişinin Osmanlı vatandaşı olduğunu yazmış olsa da levha incelendiğinde 6 avukatın Osmanlı vatandaşı olduğu görülmektedir. Levhanın sonunda bulunan Ohannes Bey Aleksanyan gözden kaçmış olmalıdır. (Özkent, s. 65; Çelik, s. 48).

¹⁴ Özkent, s. 65.

¹⁵ Özkent, s. 111-112.

¹⁶ Tugay Aydın, "İstanbul Barosu'nun İlk Genel Kurul Toplantısı, İlk Levhası ve Kostaki Sardenski'nin Nutku", S. 30, 2020 (Güz), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, s. 113-128.

hükümüne dayanarak 5 Nisan 1878'de toplanan İstanbul avukatları ilk genel kurul toplantılarını yapmış, ilk başkan ve yönetim kurulu üyelerini seçmiş, ilk levhalarını oluşturmuş ve ilk Osmanlı Barosu'nu kurmuşlardır. İBB Atatürk Kitaplığı'nda bulunan, Osmanlı Barosu'nun 1881'de yayınlanan dâhilî nizamnâmesinin başlığı, 1. maddesi ve baronun mühürleri incelendiğinde görülmektedir ki bugün İstanbul Barosu olarak bildiğimiz baronun ilk adı "Osmanlı Dava Vekilleri Encümeni"dir. Bu unvan, nizamnâmenin Fransızcasında ise "Barreau Ottoman"dir.¹⁷

Osmanlı Barosu'nun kurulduğu tarih, 15-16 Mayıs 1987'de Türkiye Barolar Birliği Genel Kurulu'nda alınan kararla "Avukatlar Günü" olarak kabul edilmiştir. İlk genel kurulun açılış konuşmasını yapan, en yaşlı üye olan Kostaki Sardenski; Antik Yunan, Antik Mısır, Roma, Bizans Fransa ve Osmanlı'da avukatlığın tarihini uzun uzun anlattığı halde konuşmasının hiçbir yerinde arzuhalcilikten bahsetmemiştir. Sardenski, avukatın temel görevlerini şöyle özetler: Bütün insanların öncelikle serbestlik ve özgürlüğünü, daha sonra ırz ve namusunu, daha sonra can ve hayatını, son olarak da mal ve eşyasını mahkemeler huzurunda sözlü veya yazılı olarak korumak ve gözetmek. Sardenski'den edindiğimiz bilgilere göre Antik Yunan'da avukatlara "ritos" deniliyordu ve Antik Mısır'da da savunma mesleği yapan kişiler bulunuyordu. Roma İmparatorluğu'nda avukatlar en bilgin kişiler olarak kabul edilmekteydi ve devlet meselelerinin çözümlenmesi avukatlara havale edilmişti. Kostaki Sardenski'ye göre dünyada ilk baro, Bizans İmparatoru Justin tarafından İstanbul'da "order" adıyla kurulmuştur fakat avukatlık mesleği, gelişimini ve olgunlaşmasını Fransa'da tamamlamıştır. İlk levha 1327'de Fransız Kralı Philip De Valois'in emriyle hazırlanmış, bu levhalar mahkemelere asılmış ve levhada adı olmayan avukatlar mahkemelere kabul edilmemiştir. 1344'te avukatların krala, anayasaya ve avukatlık nizamnamesine sadık olacaklarına dair yemin etmesi zorunluluğu getirilmiştir. 1667'de levhanın her sene yenilenmesi, 1693'te levhaya kayıt için büro edinme zorunluluğu, 1751'de staj zorunluluğu getirilmiştir. Eskiden Fransa'da avukatların en yaşlısının reis seçilmesi âdettir. Bu reislere de yaşları gereği baston kullandıkları için, baston sahibi anlamına gelen "bâtonnier" denilmiştir ve bugün baro başkanı anlamına gelen Fransızca "bâtonnier" kelimesi böyle doğmuştur. Avukatlığın tarihini ve ilklerini anlatan bu konuşma ile beraber Osmanlı Barosu'nun ilk levhası da yayınlanmıştır. İlk levhasında 63 üyesi bulunan Osmanlı Barosu'nun üye sayısı bugün 60 bini aşmıştır. Bugünkü adı İstanbul Barosu olan

¹⁷ Intérieur du Barreau Ottoman, Constantinople, Typhographie et Lithographie du Journal La Turquie, 1881, s. 21; Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnâme-i Dâhilîsidir, İstanbul, La Türkiye Matbaası, 1297, s. 4, 27.

(Birinci Madde: Cemiyet-i mezkûre bin üç yüz doksan bir senesi tarihiyle Bâb-ı Âliden neş ve ilan buyurulan nizamnâme-i mahsûsun ahkâmı dairesinde ve Osmanlı Dava Vekilleri Encümeni unvânı tahtında olmak üzere teşkil olunmuş ve bi'l-cümle efrâdının hangi devlet tebaasından olur ise olsun dava vekâletini ifaya kudret ve liyakati bulunduğunu musaddak Adliye Nezâret-i celîlesinden verilmiş bir kıta ruhsatnâme-i resmîyi hâvi bulunması mukarrer bulunmuştur.)

Osmanlı Barosu, Türkiye’de 19. yüzyılda kurulmuş ve varlığı bugüne kadar devam eden tek barodur.

Mehâkim-i Nizâmiye Dava Vekilleri Nizamnâmesi hükümleri başlangıçta İstanbul’a hasrolunmuş ise de bundan 3 sene sonra 27 Haziran 1879 tarihinde Adliye Nezâreti tarafından vilayetlere, müstakil idare olunan mutasarrıflıklara ve Nizâmiye Mahkemeleri reislerine yazı gönderilerek nizamnâmenin taşrada da icrasına hükmedilmiştir ve bu şekilde taşra vilayetlerinde de baro kurulmasının önü açılmıştır.¹⁸ Fakat buna rağmen uzun yıllar (1908’e kadar) yeni bir baro kurulmamış olması dikkat çekicidir. Bu dönemde kurulmuş bir baro varsa da henüz tespit edilememiştir.

III- İZMİR BAROSU

Taşrada kurulan ilk baro, İstanbul Barosu’ndan 30 yıl sonra, 1908’de kurulduğu kabul edilen İzmir Barosu’dur. İzmir Barosu’nun kurucu başkanı Bekir Behlül Bey’dir. İzmir Barosu’nun ilk yayın organı olan *Mizânü’l-Hukuk*’un 8 Ocak 1910 tarihli 2 numaralı sayısında “*İzmir’de ruhsatnâmeli olarak icrâ-yı vekâlet eden dava vekillerinin Cemiyet-i Dâime nezdinde mevcut defâtirde mukayyed esâmisi huruf-hecâ tertibiyle ber-vech-i âti beyan olunur*” başlığı altında, baroda tutulan defterlerde kayıtlı olan ve İzmir’de ruhsatnâmeli olarak avukatlık yapan 46 kişinin alfabetik listesi verilmiştir. Listede, avukatların sicil numaraları yoktur. Bu liste, İzmir Barosu avukatlarının bilinen ilk listesidir. Listedeki avukatların 19’u Müslüman, 27’si gayrimüslimdir. Avukatların çoğunluğu Ermeni ve Rum, birkaçı da Yahudi’dir. Bu avukatların listesi şöyledir:¹⁹

Alber Tarika Efendi, Ali Rıza Efendi, Anastaş Efendi, Apostolidi Efendi, Artin Baharyan Efendi, Artin Harunyan Efendi, Bekir Behlül Bey, Corci Bobli Efendi, Dimosten Efendi, Efremidi Efendi, Emin Zeki Efendi, Gabriyel Efendi, Gad Franko Efendi, Hasan Pertev Efendi, Hasan Rüşdü Bey, Hüseyin Feyzi Bey, Hüseyin Nesimi Efendi, İbrahim Edhem Efendi, İbrahim Refik Bey, İhtina/Ehtena Efendi, İsmail Salih Bey, Karabet Efendi, Kirkor Çilingiryan Efendi, Kostaki Efendi, Maksud Efendi, Mamoryan Efendi, Manolaki Emanueilidi Efendi, Manuk Kalpakçıyan Efendi, Mehmed Rifat Efendi Gelibolulu, Mehmed Şükrü Efendi

¹⁸ “...mukaddemleri dava vekâleti silkine dâhil olmak isteyenlerin şerâit-i kabullerini ve bunların vazifeleriyle deruhde edecekleri mesâlihte müvekkillerinin hukuk ve menfaatlerine göre hareket etmelerini temin edecek usulü mutazammın bir nizam tesis olunduğu halde ol vakit vilayetlerde dava vekillerinin tekessür etmemesinden dolayı nizam-ı mezkûr Dersaadet’e hasrolunmuş ise de bu istisnânın esbâb-ı mucibesi el-yevm mevcut olmayıp taşralarca dahi bunun tamamıyla her istek eden adamın dava vekâletine girişmesinden hâsıl olan mazarratın defi ehem olmağın nizam-ı mebhûtü’n-anh ahkâmının vilâyatta dahi mevki-i icraya vaz’ı lüzumuna bi’l-istizan irâde-i aliyye taalluk eylemiş olduğundan ber-minval-i muharrer nizam-ı mezkûr ahkâmının oraca dahi mevki-i icraya vaz’iyle...” *Düstur*, 1. Tertip, C. 4, s. 762.

¹⁹ *Mizânü’l-Hukuk*, Sene 2, Numara 2, 26 Zilhicce 1327/26 Kanunuevvel 1325 [8 Ocak 1910], s.18-19.

(Konyalı), Mehmed Tahir Efendi, Mehmed Tahir Efendi (Tireli), Mustafa Tevfik Bey, Nusret Hilmi Efendi, Okset Dejaba Efendi, Oşin Esayan Efendi, Parseh Efendi, Refet Bey, Rifat Bey, Serkiz Şahenyân Efendi, Toma Andonyadi Efendi, Vahan Efendi, Vasilaki Yanis Efendi, Ventura Efendi, Yanko Papadaki Efendi, Yordan Efendi.

İzmir Barosu'nun 1910 tarihli listeden sonra ulaşabildiğimiz en eski levhası, 1 Teşrinievvel 1339 tarihli İzmir Barosu Levhası'dır.²⁰ 30.09.1939 tarihindeki sicil kayıtları esas alınarak hazırlanan bu levhaya göre İzmir Barosu'nda 106 avukat kayıtlıdır.²¹ 1910 listesindeki avukatların büyük çoğunluğu gayrimüslim olmasına rağmen 1939 levhasında sadece 4 gayrimüslim avukat vardır ve bunların tamamı Yahudi'dir. Ermeni veya Rum avukat yoktur. Levhadaki Yahudi avukatlar 67 sicil numaralı Avram oğlu Menahem Adato Haker, 71 sicil numaralı Yako oğlu Muiz Hakmen, 121 sicil numaralı İzak Çiprut oğlu Alber Feridun, 166 sicil numaralı Muiz oğlu Jak Selim Hakmen'dir. Levhadaki avukatların üçü kadındır. Bunlar 169 sicil numaralı Mehmet kızı Fatma Zehra Yegin, 196 sicil numaralı Süleyman kızı Makbule Kiper ve 206 sicil numaralı Ziyaeddin kızı Belkis Elbi'dir. Fatma Zehra Yegin, İzmir Barosu'nun ilk kadın avukatı olabilir.

1939 levhasındaki avukatlar İzmir, Bergama, Tire, Ödemiş, Karaburun, Bayındır, Foça, Menemen ve Torbalı'ya dağılmış durumdadır. Avukatların 78'inin adresi İzmir, 9'u Ödemiş, 7'si Bergama, 5'i Tire, 3'ü Bayındır ve birer tanesinin adresi de Foça, Karaburun, Menemen ve Torbalı olarak yazılmıştır. Levhada 1925-1933 dönemi başkanı Mustafa Nuri Devres 36 sicil numarası, 1939-1952 dönemi başkanı Mehmet Nuri Esen 43 sicil numarası, 1933-1939 dönemi başkanı Mustafa Münir Birsal 51 sicil numarası, 1952-1962 dönemi başkanı Hulusi Naci Selek 156 sicil numarasıyla ve eski Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt da 203 sicil numarasıyla görülmektedir. Dönemin idare meclisi (yönetim kurulu) üyeleri şöyledir: Reis: Mustafa Münir Birsal, Reis Vekili: Tevfik Fikret Adaman, Umumî Kâtip: Nuri Sıtkı Erboy, Muhasip: Halil Sabri Güleç, Âzâ: Ahmet Murat Çınar, Âzâ: Mehmet Emin Degermen, Âzâ: Mehmet Cemil Erklî, Âzâ: Mehmet Saffet Hünler. İzmir Barosu'nda 1910'da 46 üye, 1939'da 106 üye olup bugün 12.424 üye vardır.²² İzmir Barosu'nun avukat sayısı 1910'dan 1939'a iki buçuk kat artmışken, 1939'dan bugüne 117 kat artmıştır.

IV- HÜDÂVENDİGÂR (BURSA) BAROSU

İzmir Barosu'ndan 1 yıl sonra kurulan Hüdâvendigâr (Bursa) Barosu'nun 1909'da kurulduğu kabul edilmektedir. Bursa Barosu avukatlarının 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği "*Türkiye*

²⁰ TBMM Kütüphanesi'nde İzmir Barosu 1936 Levhası vardır fakat içeriğine henüz ulaşamadık.

²¹ İzmir Barosu Levhası, Meşher Basımevi, İzmir, 1939.

²² Türkiye Barolar Birliği, "2022 Avukat Sayıları (31.12.2022)". Erişim 14 Eylül 2023. <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/2022-avukat-sayilari-31122022-83419>

Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hüdâvendigâr Vilâyeti Muhâmilere Cemiyetinde Mukayyed Vükelâ-yı Deâvinin Hurûf-Hecâ Listesidir” başlıklı belgede, Bursa Barosu’na kayıtlı 28 avukatın listesi ve adresleri yazılmıştır.²³ İsimler alfabetik sıralanmıştır ve sicil numaraları yoktur. Baronun idare heyeti (yönetim kurulu) 6 kişidir. Heyet üyeleri, Başkan Muhyiddin Baha Bey, Başkan Yardımcısı Numan Bey, üyeler Cezbî Bey, Kemal Ziya Bey, Kamil Bey ve Tevfik Bey’dir. Bursa avukatlarının adres bilgileri incelendiğinde büyük kısmının Koza Han ve Eski Saray Caddesi’nde yoğunlaştığı görülür. Avukatların 10’unun adresi Koza Han, 7’sinin adresi Eski Saray Caddesi, 2’si Nasuhpaşa Caddesi, 2’si Saray Caddesi, 2’si Postahane karşıtı, 1’er kişinin adresi de Yeniyol Caddesi, Nalbandoğlu Mahallesi, İzmir Oteli karşıtı, Adliye karşıtı olarak gösterilmiş, 1 kişinin adresi de belirtilmemiştir. Günümüzde Bursa Barosu’nun avukat sayısı 5308’dir.²⁴ Yüz yıl içerisinde Bursa Barosu’nun avukat sayısı 189 kat artmıştır. Bursa Barosu’nun 1923 yılı avukatlarının listesi şöyledir:

Ahmet Hulusi Bey (Saray Caddesi), Ahmed Kamil Bey (Nasuhpaşa Caddesi), Ahmed Muhtar Bey (Koza Han 95), Ali Kemal Bey (Eski Saray Caddesi), Ali Rıza Efendi (Eski Saray Caddesi), Köstendilli Ali Rıza Efendi (Yeniyol Caddesi), Cemil Bey (Koza Han 111), Cezbî Bey (Koza Han 98), Enver Bey (Nalbandoğlu Mahallesi), Ferid Bey (Nasuhpaşa Caddesi), Hamdi Bey (Koza Han 99), Hasan Kasım Bey (Postahane karşıtı), Hilmi Bey (İzmir Oteli karşıtında), Hüsnü Bey (Eski Saray Caddesi), İsmet Bey (Eski Saray Caddesi), Kemal Levi Bey (Koza Han 112), Kemal Ziya Bey (Koza Han 90), Mehmed Rıfat Efendi (Saray Caddesi), Muhyiddin Baha Bey (Eski Saray Caddesi), Namık Bey (Koza Han 79), Nazmi Bey (Koza Han 81), Necib Efendi (Postahane karşıtı), Numan Bey (Eski Saray Caddesi), Osman Bey (Koza Han 81), Rahmi Bey (Koza Han 98), Senih Bey, Tevfik Bey (Eski Saray Caddesi), Veliyüddin Efendi (Adliye karşıtında).

V- KONYA BAROSU

Bursa Barosu’ndan 3 yıl sonra kurulan Konya Barosu’nun 1912’de kurulduğu kabul edilmektedir. Konya Barosu’nun kurucu başkanı Musa Kazım Efendi’dir.²⁵ Konya Barosu’nun kurucu üyelerinden, adını bildiklerimiz Musa Kazım Efendi, Hilmi Aksoy ve Mümtaz Ataman’dır.²⁶ Hilmi Aksoy 1936-1938 döneminde, Mümtaz Ataman da 1943-1950 döneminde başkan olarak görev yapacaklardır. Konya Barosu’nun ilk başkanı bilinmektedir fakat 1920-1930 dönemindeki başkan veya

²³ BOA, HSDHADB, 6-44. (Belge üzerinde bir tarih notu olmamakla beraber arşivde belge tarihi olarak R-31.12.1339 yazmaktadır).

²⁴ Türkiye Barolar Birliği, “2022 Avukat Sayıları (31.12.2022)”. Erişim 14 Eylül 2023. <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/2022-avukat-sayilari-31122022-83419>

²⁵ Mehmet Ali Uz, *Konya Hukuk ve Baro Tarihiçesi*, Konya, Konya Barosu Yayınları, 2006, s. 69.

²⁶ Uz, s. 66.

başkanları henüz tespit edilebilmiş değildir.²⁷ Musa Kazım Efendi, Selanik Hukuk Mektebi'nde Mecelle ve Usul-i Fıkıh müderrisi olarak görev yapmış; Hilmi Aksoy, Konya Hukuk Mektebi'nde Sakk-ı Hukuk ve Sakk-ı Ceza müderrisi olarak görev yapmış kişilerdir.²⁸ *Konya Hukuk ve Baro Tarihi* kitabının yazarı Av. Mehmet Ali Uz, Konya Barosu'nun tarihini yazmak için araştırmalar yaptığı sırada ilk olarak baro arşivine başvurduğunu fakat arşivin yıllar önce SEKA'ya gönderildiği bilgisini aldığını ve pek çok yerde aynı durumla karşılaştığını belirtmektedir.²⁹

VI- TAŞRADAKİ AVUKATLAR

Şu ana kadar zikrettiğimiz barolar Türkiye'nin ilk barolarıdır ve diğer köklü baroların çoğu 1920'lerde kurulmuştur. Taşradaki en eski baroların, 1864 tarihli Teşkil-i Vilâyet Nizamnâmesi'ne göre oluşturulan eski vilayet merkezlerinde kurulduğu görülmektedir. Nitekim bu eski vilayetlerdeki avukat sayısının erken dönemlerde bile yoğun olduğu görülmektedir. Kitapçı Arakel Efendi'nin bütün Osmanlı coğrafyasındaki avukatların listesini verdiği yayınına göre 1885-1892 arasındaki dönemde taşradaki vilayetlerinde bulunan avukat sayısı 344'tür. Bu avukatların çoğunluğunun adresi vilayet merkezleri olmakla beraber kaza merkezi ve kasabalarda da avukatlar bulunmaktadır. 1885-1892 dönemi avukatlarının vilayetlere göre dağılımı şöyledir: Aydın 59, Hüdâvendigâr 45, Edirne 30, Selanik 24, Trabzon 19, Halep 18, Konya 18, Adana 16, Ankara 16, Cezâyir-i Bahr-i Sefid 13, Sivas 10, Kosova 9, Suriye 9, Bağdat 8, Beyrut 7, Erzurum 6, Kastamonu 6, Mâmuretü'l-Aziz 6, Yanya 6, Diyarbekir 5, Musul 5, Bitlis 4, İşkodra 4, Van 3, Kudüs 2, Rumeli-i Şarki 2, Girit 1, Manastır 1, Trablusgarp 1.³⁰ Birçok vilayette yeterince avukat varken ve yasal zemini de uygunken neden 19. yüzyılda İstanbul dışında bir baro kurulmamıştır ya da kurulmuş fakat tespit mi edilememiştir şimdilik bilemiyoruz. Türkiye'deki eski baroların kuruluş tarihlerinin çoğu bir varsayıma, tahmine ya da yakıştırmaya dayalıdır. Ayrıca yönetim kurulu kararıyla "kuruluş tarihi kabul etmek" gibi uygulamalar da görülür. Buna örnek olarak İzmir Barosu'nun kuruluş tarihinin eskiden 1922 olarak kabul edilmesi fakat 1999'da alınan bir yönetim kurulu kararıyla 1908 olarak kabul edilmesi örnek verilebilir.³¹ Yapılacak yeni araştırmalar sonucunda eski baroların gerçek kuruluş tarihlerinin tespit edilebilmesi mümkündür.

²⁷ Uz, s. 70.

²⁸ Uz, s. 75.

²⁹ Uz, s. 10.

³⁰ Tuğay Aydın, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Avukatları (Kitapçı Arakel Efendi'nin Münşeât-ı Hukuk'a Eklediği Vükelâ-yı Deâvi Cetvelleri 1885-1892)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 2023 (Bahar), s. 153-192.

³¹ İzmir Barosu Yönetim Kurulu'nun 14.09.1999 tarih ve 46 sayılı kararı.

VII- ESKİŞEHİR BAROSU 1934'TE Mİ KURULDU?

Kuruluş tarihini yanlış bilen barolar için bir örnek Eskişehir Barosu'dur. Eskişehir Barosu 1920'lerde kurulmuştur ve ilk başkanı Osman Cudi'dir. *İstanbul Barosu Mecmuası*'nın Temmuz 1927 sayısının "Meslekî Haberler" başlığı altındaki yazıda Osman Cudi'nin ölüm ilanı ve fotoğrafını görüyor, özgeçmişini öğreniyoruz.³² Osman Cudi, 1884'te İstanbul'da doğmuştur. Mercan İdadisi'nden mezun olduktan sonra İstanbul Hukuk Mektebi'ne girmiş ve buradan da 1914'te mezun olmuştur. Bir süre Bakırköy Numune Mektebi'nde öğretmenlik yapmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Kelkit Cephesi'nde 5. Kafkas Fırkası'nda mülâzım-ı sâni olarak görev yapmış ve 5 sene süren askerlik hayatında Kayseri'de imalathâne müdürlüğü de yapmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a dönmüşse de İngilizlerin işgali sebebiyle ve çıkan bir yangında evlerinin de yanması üzerine 1919'da Eskişehir'e göçmüş, asıl mesleği olan avukatlığa geri dönmüştür. 1927'de ölümüne kadar Eskişehir Barosu başkanı olarak görev yapmış ve baro başkanlığının yanı sıra Eskişehir Vilayeti Meclis-i Umûmisi üyeliği, Türk Ocağı üyeliği, Eskişehir Himâye-i Etfâl Şubesi üyeliği ve Heykel Komisyonu başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca baş yazarları Sibiryalı Hoca Abdürreşid İbrahim Efendi'nin (1857-1944) olduğu 16 Nisan 1910'da yayına başlayan *Taârûf-i Müslimîn Mecmuası* ile 15 Mart 1913'te yayına başlayan *İslam Dünyası Mecmuası*'nın mesul müdürü olarak Osman Cudi ismi görülmektedir. Bu mecmualarda "O. C." imzasıyla çıkan yazılar da Osman Cudi'ye ait olabilir. Böbrek hastalığı sebebiyle İstanbul'da tedavi altına alınan Osman Cudi, 13 Haziran 1927'de 43 yaşında ölmüştür.

Eskişehir Barosu resmi internet sitesine göre: *"Cumhuriyetin ilanından sonra, Eskişehir'in il olduğu 1925 yılında, Arifiye Mahallesi'nde şu anda Adalet İlköğretim okulunun bulunduğu yerde, adliye binası ve temyiz mahkemesi kurulmuştur. Bu konuda, yazılı hiçbir belge ve kaynak olmamakla birlikte, Eskişehir Barosu'nun yine bu adreste, 1934 yılında kurulduğu baro sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Baro levhasına kayıtlı 1 sicil numaralı ilk Avukat*

³² "Eskişehir Baro Reisi Osman Cûdi Bey'in İrtihali: Eskişehir Barosu'nun reisi Osman Cûdi Bey'in dücâr olduğu böbrek hastalığından dolayı berây-ı tedavi geçenlerde şehrimize gelmiş ve Şişli Sıhhat Yurdunda, bilâhare Etfâl Hastahanesi'nde taht-ı tedaviye alınmış idi. Zavallı meslek arkadaşımız Haziran'ın 13. günü akşamı bu illetten rehâ-yab olamayarak terk-i hayat eylemiştir. Merhum 1300 senesinde İstanbul'da tevellüd etmiş, idadi tahsili Mercan Mektebi'nde ikmal ettikten sonra Mekteb-i Hukuk'a girerek 330 senesinde mezuniyet istihsal eylemişti. Bir müddet Makriköy Numune Mektebi'nde muallimlikle iştiğal ettikten sonra seferberlik dolayısıyla ihtiyat zâbiti olarak Beşinci Kafkas Fırkasında Kelkit cephesinde mülâzım-ı sânilikle ifâ-yı hizmet etmiş, beş senelik hayat-ı askerisinde Kayseri'de imalathâne müdürlüğünde bulunmuş, mütâreke de terhisen İstanbul'a avdet etmiş ise de İngilizlerin işgali ve yangında evlerinin de yanması üzerine 335 senesinde Eskişehir'e hicret ve asıl mesleği bulunan avukatlığa intisap etmiştir. Baronun teşkilinden beri meslektaşı ve arkadaşlarının tensibiyle baro riyasetinde bulunuyordu. Eskişehir Meclis-i Umumi-i Vilayet, Türk Ocağı, Himaye-i Etfâl şubesi âzâlıklarıyla Heykel Komisyonu riyâsetini de ifâ etmiştir." (*İstanbul Barosu Mecmuası*, Sene 1, Sayı 7, Temmuz 1927, s. 436.)

Osman Saip Özeş'tir. İlk Baro Başkanı ise, 1934-1939 yıllarında görev yapmış olan Avukat Sebahattin Akbıyık'tır."³³ Görüldüğü üzere Eskişehir Barosu kuruluş tarihi olarak 1934'ü kabul etmiş ve bu tarihi logosuna da yazmıştır. İlk başkanı olarak da aynı yıl başkan seçilen Selahattin Akbıyık'ı bilmektedir.³⁴ Araştırmamız sonucunda görülmektedir ki, o tarihte bir başkanı olduğuna göre en az 1927 yılında Eskişehir Barosu mevcuttu. Fakat baronun kuruluş tarihi 1927'den daha önceki bir tarih de olabilir. Osman Cudi hakkında "baronun teşkilinden beri meslektaş ve arkadaşlarının tensibiyle baro riyasetinde bulunuyordu" bilgisine sahibiz. Osman Cudi'nin Eskişehir'e göçerek avukatlık mesleğine döndüğü yıl 1919'dur. Bu tarihte Eskişehir henüz vilayet değildi. Bir an için Eskişehir'in vilayet olduğu 1923 yılında³⁵ baronun kurulduğunu kabul etmeyi düşünsek de buna engel bilgiler mevcuttur.

Şöyle ki; İstanbul Barosu'nun 8 Ocak 1924 tarihli genel kurulunda "Eskişehir Muhâmileri nâmına Mustafa Şakir" imzasıyla gelen bir telgraf genel kurula okunmuştur ve bu telgrafa İstanbul Barosu tarafından bir teşekkür ve cevap telgrafi gönderilmiştir.³⁶ Eskişehir'den gelen bu telgraf, İstanbul Barosu Başkanı (1920-1925) Lütfi Fikri Bey'e destek amaçlı gönderilmiştir. Lütfi Fikri Bey saltanat ve hilafetin kaldırılmasına karşıydı. 10 Kasım 1923 tarihli *Tanin*'de yayınlanan bir yazısında halifeye istifa etmemesini telkin ettiği ve hilafeti savunduğu için İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak beş yıl hapis cezasına çarptırılmış fakat kendi başvurusu ile çıkan özel bir kanunla Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından affedilmiştir.³⁷ Lütfi Fikri Bey'in yargılandığı bu dönemde İstanbul Barosu, başkanlarının affedilmesi için girişimlerde bulunmuş ve bu durumdan haberdar olan Eskişehir avukatları da Mustafa Şakir Bey aracılığıyla İstanbul Barosu'nu tebrik etmek ve Lütfi Fikri Bey'e desteklerini iletmek için telgraf göndermişlerdir. İstanbul Barosu başkan yardımcısı Saadeddin Ferid Bey, bu girişimlerinin İstanbul dışında da olumlu etkilerinin görülmesinden memnun olmuş, avukatlardan Raif Bey ise diğer muhâmilerin de bu telgraftan haberdar olması için matbuat yoluyla ilanını teklif etmiştir. Bu sebeptendir ki Eskişehir'den gelen telgraf, bu telgrafın genel kurulda okunması ve İstanbul Barosu'nun cevap telgrafi *Muhamat Mecmuası*'nda yayınlanmıştır.³⁸

³³ Eskişehir Barosu, "Kısa Tarihçe". Erişim 24 Eylül 2023, <http://eskisehirbarosu.org.tr/hakkimizda-kisa-tarihce>.

³⁴ Eskişehir Barosu, "Geçmiş Dönem Başkanları". Erişim 24 Eylül 2023, <http://eskisehirbarosu.org.tr/gecmis-donem-baskanlari>

³⁵ Eskişehir Valiliği, "Tarihçe". Erişim 14 Eylül 2023, <http://www.eskisehir.gov.tr/tarihce>.

³⁶ *Muhâmât Mecmuası*, Numara 72-28, 1 Şubat 1340 [1924], s. 888.

³⁷ Ali Birinci, "Lutfi Fikri", *DİA*, C. 27, s. 233.

³⁸ "El-yevm Eskişehir'de vekâletle meşgul Mustafa Şakir Bey arkadaşımızdan bir telgraf var. Müsaadenizle okunsun. Telgraf okundu. Heyet-i umûmiye içtimainda Lütfi Fikri Bey'in mazhar-ı afv olması hakkında teşebbüsâtta bulunulacağını istihbâr ettik teşebbüsât-ı vakıanın baronun hikmet-i vücud ve vaziyet-i ilmiyesi ile mütenâsib olacağına mutmain olan buradaki rüfekâımız sizi tebrik ile müzâheretini arz eder." (Eskişehir Muhâmileri nâmına Mustafa

8 Ocak 1924 tarihinde Eskişehir'den ve Eskişehir avukatları adına, avukatları temsil için hiçbir resmi sıfatı olduğu belirtilmeksizin Mustafa Şakir Bey'in telgraf göndermesi bu tarihte Eskişehir Barosu'nun mevcut olmadığı anlamına gelmektedir. İstanbul Barosu genel kurul müzakerelerinde de bir baro varlığına işaret edecek, Eskişehir Barosu veya Eskişehir Muhâmilere Cemiyeti gibi bir tabir kullanılmamakta, "Eskişehir muhâmileri" denilmektedir. Osman Cudi Eskişehir Barosu kurulduğundan beri başkanı olduğuna ve 1927'de öldüğüne göre, bir ya da iki dönem başkan olmuş olabilir. Çünkü baro başkanları o dönemde de 2 yıl için seçilmektedirler.³⁹ Tüm bu bilgileri birlikte değerlendirdiğimizde Eskişehir Barosu'nun 1924-1927 arasında bir tarihte kurulduğu ortaya çıkmaktadır. Yapılacak yeni araştırmalarla bu tarihin tam olarak tespit edilebilmesi temennisiyle ilk Başkan Osman Cudi'nin fotoğrafını da yazımız ekinde okuyucuya sunuyoruz.

SONUÇ

Sonuç olarak Türkiye'ye avukatlık mesleği, kapitülasyonlarla beraber ve başlangıçta şimdilik tespit edilemeyen bir tarihte Avrupalı yabancılarla girmiş ve çok uzun süre yabancıların tekelinde kalmıştır. Tanzimat Dönemi öncesinde konsolosluk mahkemelerinde bir şekilde görev almış Osmanlı avukatları varsa, ülkenin ilk avukatını bunlar arasında aramak gerekir. Fakat bu avukatın Türk veya Müslüman olmayacağı da neredeyse kesindir. Bununla beraber, ülkenin ilk Türk veya Müslüman avukatı kimdir sorusu da bugün için cevapsızdır. Bunların her biri ayrı ayrı araştırılması ve çözüme kavuşturulması gereken konulardır.

Şakir). Saadeddin Ferid Bey: Hepimizin bu teşebbüsü hâricen de hüsn-i tesir ettiği görülüyor. Râif Bey: Diğer muhâmilerin de buna ıtlâ için telgrafın matbuat ile ilânını rica ederim. Saadeddin Ferid Bey: Mütebâki müzakerâtın diğer bir celseye tâlikini talep etti ve öyle karar verilerek celse hitam buldu. Bu celsenin maabâdı olmak üzere diğer bir yevm-i içtima tayini heyet-i idareye bırakıldı. Ve heyet-i umûmiyenin hissiyatını Lütfi Fikri Bey'e bildirilmesi için heyet-i dâimeye mezuniyet verildi. Heyet-i dâimece Eskişehir muhâmileri nâmına Mustafa Şakir Bey'e yazılan telgrafnâme suretidir: "Eskişehir'de Muhâmi Mustafa Şakir Beyefendiye: Reisimiz Lütfi Fikri Bey hakkındaki temenniyâta müzâhereti mübeyyin telgrafnâmeniz bu günkü heyet-i umûmiye içtimasında lede'l-kirâe Eskişehir muhâmilerinin ibraz ettikleri alaka mucib-i teşekkür görülerek cümlenize rüfekanın selamlarının tebliği karargâr olmuş ve mumâileyh hakkında Reiscumhur bazretlerine, Büyük Millet Meclisi Riyâset-i celîlesine ve Baş Vekâlet-i celîleye telgrafla istişfâda bulunmuş olmakla bi'l-vesile teyid-i uhuvvet olunur efendim." (Reis-i Sâni Saadeddin Ferid, 8 Kanun-ı Sâni 1340 [8 Ocak 1924]). *Muhâmât Mecmuası*, Numara 72-28, 1 Şubat 1320 (1924), s. 888.

³⁹ 13 Ocak 1876 Tarihli Mehâkim-i Nizâmiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamnâme madde 32: Reis ve âzânın müddet-i memuriyetleri iki sene olup be-her sene âzânın nisfî tebdil olunarak yerlerine diğerleri intihab olunmak üzere ilk senenin hitâmında çıkacak iki âzâ için kura keşide olunarak ve diğer sene eskileri çekilerek yerlerine başkaları intihab kılınacak ve ikinci sene hitâmında reislerin dahi müddet-i memuriyeti münkaziye olmuş bulunacaktır.

Devletin köklü hukuk reformları yapmaya başladığı Tanzimat Dönemiyle (1839-1876) beraber avukatlık mesleği Osmanlıların da ilgisini çekmeye başlamıştır. 1876'da avukatlıkla ilgili ilk yasal düzenleme yapılmış, 1878'de ise ilk yerli baro olan Osmanlı (İstanbul) Barosu kurulmuştur. Başlangıçta sadece yabancıların icra ettiği bu meslek, bir süre sonra gayrimüslim Osmanlı hakimiyetine girmiş ve yavaş yavaş Türkler arasında yayılmıştır. 1924'te İstanbul Barosu'nda yapılan tasfiyelerle gayrimüslim avukatların büyük kısmı avukatlıktan men edilmiş ve aynı yıl, avukat olabilmek için Türk vatandaşı olma şartı getirilerek avukatlık mesleği tamamen Türk vatandaşlarına mal olmuştur. Türkiye'nin yüz yıl önce bin civarı olan avukat sayısı bugün iki yüz bine yaklaşmıştır.

1908'de İzmir Barosu, 1909'da Bursa Barosu, 1912'de Konya Barosu kurulmuştur. Tekrar etmek gerekir ki İstanbul Barosu'nun kuruluş tarihi açık ve kesindir. Diğer eski baroların kuruluş tarihlerinin ise yeni araştırmalar sonucunda değişmesi ihtimali vardır. Osmanlı döneminde kurulan fakat şu an Türkiye sınırları dışında kalan Halep Barosu ve Bağdat Barosu da en azından 1913'te faaliyettedir.⁴⁰ Bugün ülke sınırlarımız dışında kalan ve kayda değer bir avukat yoğunluğunun bulunduğu Selanik Barosu da Osmanlı döneminde kurulmuş olabilir.

1924 tarihli Muhâmat Kanununun 3. maddesiyle *“Bir mahalde icrâ-yı muhamât edenlerin adedi ona bâliğ olduğu takdirde aralarında bir heyet teşkil etmeleri mecburi olup bu heyete “Baro” ıtlak olunur. Baro teşekkül eden yerlerde herhangi baroya dahil olmayanlar ifâ-yı muhamâttan ve mehâkim de onları kabulden memnûdur”* hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme ile beraber baro kurulması bir seçenek olmaktan çıkarak zorunluluk haline gelmiş ve yeni kurulan baroların sayısı artmış, her ilde bir baro kurulmaya başlanmıştır. Daha önce baro olmayan bir ilde kurulan son baro 2020'de kurulan Bayburt Barosu'dur. Aynı sene barolar hakkında yeni bir düzenleme yürürlüğe girmiş ve 11.07.2020 tarih ve 7249 sayılı Kanun ile bir ilde birden fazla baro kurulabilmesinin önü açılmıştır. Bu düzenlemeden sonra 2020'de İstanbul 2 Nolu Barosu, 2021'de ise Ankara 2 Nolu Barosu kurulmuştur. Osmanlı Barosu'nun kuruluşundan bugüne geçen 145 yıl sonunda Türkiye'de baro sayısı 83'e yükselmiştir.

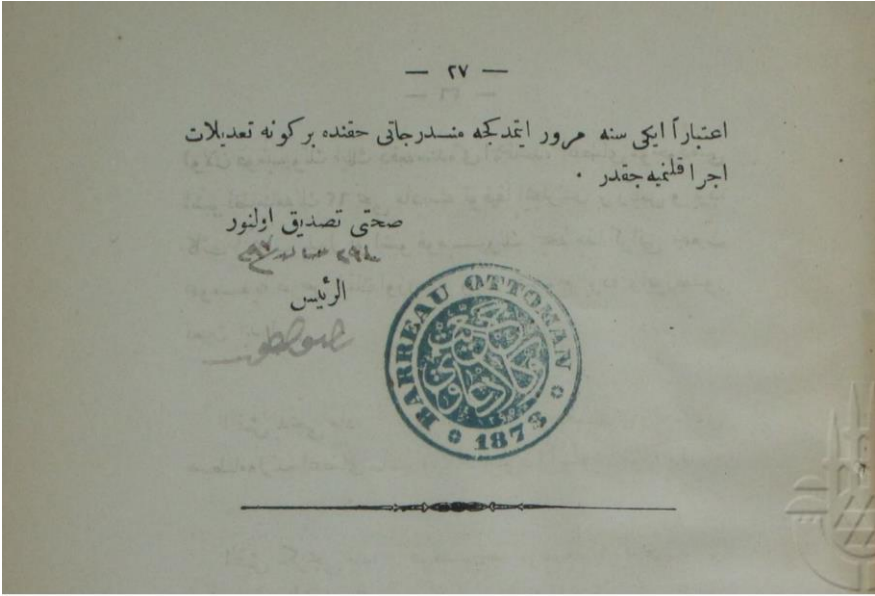
Türk Hukuk Tarihiyle ilgili bugüne kadar yapılmış araştırma ve çalışmalar büyük ölçüde İslam Hukuku alanına yoğunlaşmıştır. Avukatlık tarihi ise bugüne kadar yeterince araştırılmamış ve bu alanda doyurucu yayınlar yapılmamıştır. Halen aydınlatılmamış olan Türk avukatlık tarihi ile ilgili tespit edilen bilgi ve belgelerin yayınlanması, bu boşluğun parça parça da olsa dolmasına bir nebze katkı sağlayabilecektir. Konuyla ilgili mevcut kaynak ve belgelerin yetersizliği, en kapsamlı bilgi kaynağı olabilecek İstanbul Barosu arşiv ve kütüphanesinin 1933'te adliye yangınında kül olması, bazı baroların arşivinin bile olmaması ve bazı

⁴⁰ *Halep Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnâme-i Dâhilisi*, Halep, Et-Takaddüm Matbaası, 1329; BOA, DH.EUM.MTK.74.1.1 (Bağdat Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnâme-i Dâhilisi)

baroların da arşivlerinin imha edildiği iddiaları⁴¹ Türk avukatlık tarihi araştırılırken önümüzde duran engellerdendir. Ayrıca baroların arşivlerinde bulunan bilgi ve belgelere ulaşabilmenin bir standardının olmayıp çoğu zaman anlamsız engellerle sınırlandırılabilmesi de ayrı bir konudur. Adalet Bakanlığı'nın avukatlar ve barolara ilişkin tarihsel nitelikteki arşivi zannımızca bugüne kadar en iyi şekilde korunmuş ve bütünlük açısından en kapsamlı avukatlık tarihi arşivi olmalıdır. Ölümünün üzerinden senelerce zaman geçmiş avukatların dosyaları artık kişisel evrak olmaktan çıkmış, tarihsel belge hükmüne geçmiştir. Adalet Bakanlığı'nın avukatlara ve barolara ilişkin tarihsel arşivi ve İstanbul Barosu, İzmir Barosu, Bursa Barosu, Konya Barosu, Ankara Barosu gibi eski baroların arşivlerinde bulunan tarihsel evrakın bir araya toplanabilmesi ve korunabilmesi, araştırmacıların da bunlara kolayca ulaşabilmesi gerekmektedir. Bütün bu evrak bir araya toplanarak "barolar" adında bir katalog açılıp ülkemizdeki en büyük tarih arşivi olan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'na devredilirse avukatlık tarihine ilişkin kaynak ve belgeler en iyi şekilde muhafaza altına alınmış olarak Türk Hukuk Tarihi için eşsiz bir hizmet olacak, araştırmacıların bu evraka erişimi de kolayca sağlanabilecektir.

*

EKLER

"Sihhati tasdik olunur, fi 29 Nisan sene 297, [11 Mayıs 1881], Er-Reis

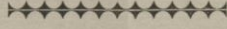
⁴¹ Uz, *a.g.e.*, s. 10.

Rosolato” ve mühürde “Barreau Ottoman 1878 – Vükelâ-yı Deâvi Cemiyeti 1295” yazmaktadır. (İBB Atatürk Kitaplığı, *Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnâme-i Dâhîlisidir*, La Türki Matbaası, İstanbul, 1297, s. 27).

19	18
اصطلاحه : برکتیون عهدیو ایلانیه رسمی اولقنیزین رایش ایشلمک اوزره بیجیق ایلان ایتکدر . اول کیسه یه بیجی رسمی اولقنیزین ایجار اولان ایمن ایشلمک کیسه - رانک فدیله - [مکره] بیجیق ایجار اولان کیسه - رانک کسریله - [مجر] اول ایشله - رانک فدیله - [مکره] یامسکر ملک قورقوسق موجب ، رسمی سالب اولان کل و شرب کی شینه - رانک فدیله [مکره] دیلور . رکنی ؛ اکرامی اوده ایلان ایلدر . دلیل ؛ [الامین کزه...] آیت جلاب یله برکسه مکره زوجه سی تعلق ایتکدن مکره بیجیر افض سلم ائدمن خضر تری به عرم جال ایله کده : شرفضاد اولان [الامین تعلق] حدیث شرفیدر . شرعی ؛ اکراهه دوت شرط اولدر . ۱ - مجیزله بیجی ایلان قنده اولدور . ۲ - مکرهک مکره یامسکر دوت شرف ایجیدر . ۳ - مکرهک نفس ، با عسری ملک یا عوملی موجب ، رسمی سالب یولیدر .	تحصل طلب اولمکنده اوله یسندن حاکم حاکمین واکتر عا که ایشورن مه بن اولان ایم اولقن عت مکنه آیر ایتکدر . یومسوله ایجرت وکلانک خسته تحمل طلب اولان اوله یسندن حاکم ترمه یومسوله اولان ایجور ایشورن عت قیبه مکنده ، رسمی چینار ایلان عت مکنه طلبیله عا که عتدی توب اولور . ازیمده یول کاکری حبت دانیس یس اول بکر ایلان ازیمده خسته اوله یول ایلان اوله یول ایلان دعوی کاکری عت قیبه ایتکده ترمه موجود دقتره قیبه اساسی حروف عا ترتیبیه بروجه آن بیان اولور . آیر طریقه ائدی آیوسترایدی ائدی آسالی ائدی آرتین طریقیان ائدی آرتین یولان ائدی ایرام رفیق بک ایرام ادم ائدی ایمانل صالح بک ایضا ائدی ایمن دکی ائدی ایمن اسان ائدی
لغرت حلس ائدی راخان ائدی و نظوره ائدی واسیلاکی یایس ائدی پانق بیایدکی ائدی یوردان ائدی	اوکتست دویان ائدی اقرمیدی ائدی بکر یولان بک پادشج ائدی سورجق تری ائدی حسین زینس بک سمن برتر ائدی حسین زینس بک حسین ائدی و یوستان ائدی رأفد بک و یست بک سیرکتر شاهان ائدی طلوه ائدی علی رضا ائدی غذ فر ائدی غیر بک ائدی قسلاکی ائدی قوهت ائدی کرتور چلنگر بک ائدی محمد رفیق ائدی محمد کنکری ائدی مصطفی توفیق بک محمد طاهر ائدی محمد طاهر ائدی مقصود ائدی ماولایکی ایلان ائدی ماوردان ائدی ماولایکی ایلان ائدی
فهرت حلس ائدی راخان ائدی و نظوره ائدی واسیلاکی یایس ائدی پانق بیایدکی ائدی یوردان ائدی	اوکتست دویان ائدی اقرمیدی ائدی بکر یولان بک پادشج ائدی سورجق تری ائدی حسین زینس بک سمن برتر ائدی حسین زینس بک حسین ائدی و یوستان ائدی رأفد بک و یست بک سیرکتر شاهان ائدی طلوه ائدی علی رضا ائدی غذ فر ائدی غیر بک ائدی قسلاکی ائدی قوهت ائدی کرتور چلنگر بک ائدی محمد رفیق ائدی محمد کنکری ائدی مصطفی توفیق بک محمد طاهر ائدی محمد طاهر ائدی مقصود ائدی ماولایکی ایلان ائدی ماوردان ائدی ماولایکی ایلان ائدی
اصطلاحه : برکتیون عهدیو ایلانیه رسمی اولقنیزین رایش ایشلمک اوزره بیجیق ایلان ایتکدر . اول کیسه یه بیجی رسمی اولقنیزین ایجار اولان ایمن ایشلمک کیسه - رانک فدیله - [مکره] بیجیق ایجار اولان کیسه - رانک کسریله - [مجر] اول ایشله - رانک فدیله - [مکره] یامسکر ملک قورقوسق موجب ، رسمی سالب اولان کل و شرب کی شینه - رانک فدیله [مکره] دیلور . رکنی ؛ اکرامی اوده ایلان ایلدر . دلیل ؛ [الامین کزه...] آیت جلاب یله برکسه مکره زوجه سی تعلق ایتکدن مکره بیجیر افض سلم ائدمن خضر تری به عرم جال ایله کده : شرفضاد اولان [الامین تعلق] حدیث شرفیدر . شرعی ؛ اکراهه دوت شرط اولدر . ۱ - مجیزله بیجی ایلان قنده اولدور . ۲ - مکرهک مکره یامسکر دوت شرف ایجیدر . ۳ - مکرهک نفس ، با عسری ملک یا عوملی موجب ، رسمی سالب یولیدر .	تحصل طلب اولمکنده اوله یسندن حاکم حاکمین واکتر عا که ایشورن مه بن اولان ایم اولقن عت مکنه آیر ایتکدر . یومسوله ایجرت وکلانک خسته تحمل طلب اولان اوله یسندن حاکم ترمه یومسوله اولان ایجور ایشورن عت قیبه مکنده ، رسمی چینار ایلان عت مکنه طلبیله عا که عتدی توب اولور . ازیمده یول کاکری حبت دانیس یس اول بکر ایلان ازیمده خسته اوله یول ایلان اوله یول ایلان دعوی کاکری عت قیبه ایتکده ترمه موجود دقتره قیبه اساسی حروف عا ترتیبیه بروجه آن بیان اولور . آیر طریقه ائدی آیوسترایدی ائدی آسالی ائدی آرتین طریقیان ائدی آرتین یولان ائدی ایرام رفیق بک ایرام ادم ائدی ایمانل صالح بک ایضا ائدی ایمن دکی ائدی ایمن اسان ائدی

Mizânü'l-Hukuk'un 8 Ocak 1910 tarihli sayısında bulunan İzmir avukatları listesi.

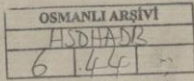
تورکيا بيوک ملت مجلې حکومتي خداوندگار ولايتي محامياري جميئنده مقيد وکلاي دتاويک
حروف هجا ايسته سيدر

اسامي	اقامتگاهي	اسامي	اقامتگاهي
۱ احمد خلوصي بك	سرای جاده سي	۱۵ عصمت بك	اسكي سراي جاده سي
۲ احمد كامل بك	نصوح پاشا جاده سي	۱۶ علي رضا اقدی	اسكي سراي جاده سي
۳ احمد مختار بك	قوزه خان ۹۵	۱۷ علي رضا اقدی [كرستدبلي]	يكي بول جاده سي
۴ انور بك	آغايد اوغلي محله سي	۱۸ علي كمال بك	اسكي سراي جاده سي
۵ توفيق بك	اسكي سراي جاده سي	۱۹ فريد بك	نصوح پاشا جاده سي
۶ جذبي بك	قوزه خان ۹۸	۲۰ كمال ضيا بك	قوزه خان ۹۰
۷ جميل بك	قوزه خان ۱۱۱	۲۱ كمال لهري بك	قوزه خان ۱۱۲
۸ حسن قاسم بك	بوسته خانه قارشوسي	۲۲ محي الدين بها بك	اسكي سراي جاده سي
۹ حسي بك	اسكي سراي جاده سي	۲۳ نامق بك	قوزه خان ۷۸
۱۰ حدي بك	قوزه خان ۹۹	۲۴ نجيب اقدی	بوسته خانه قارشوسي
۱۱ حامي بك	ازمير اوغلي قارشوسنده	۲۵ نعمان بك	اسكي سراي جاده سي
۱۲ رحيم بك	قوزه خان ۹۸	۲۶ نظمي بك	قوزه خان ۸۱
۱۳ سنج بك	قوزه خان ۸۱	۲۷ ولي الدين اقدی	عدليه قارشوسنده
۱۴ عثمان بك	قوزه خان ۸۱	۲۸ محمد رفعت اقدی	سرای جاده سي

بارو هيئت اداره سي

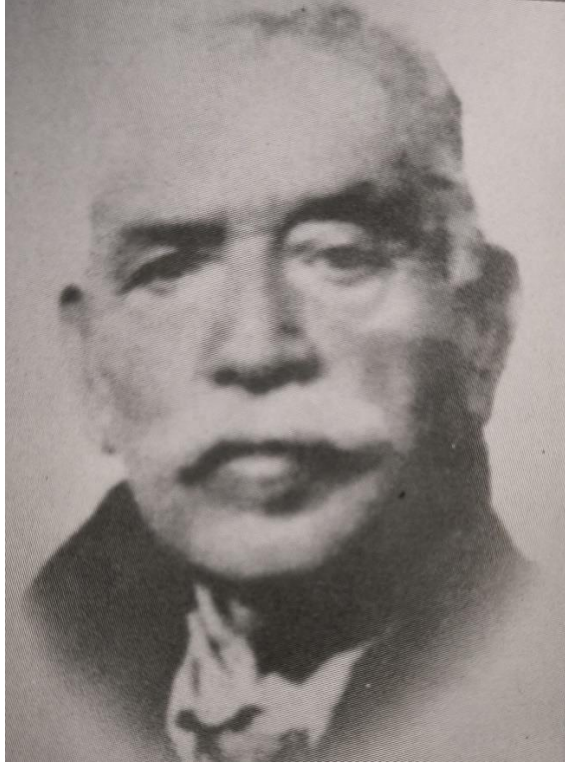
رئيس اول	محي الدين بها بك
رئيس ثاني	نعمان
اعضا (صندوق اميني)	جذبي
	كامل ضيا
	كامل
	توفيق
(كاتب)	

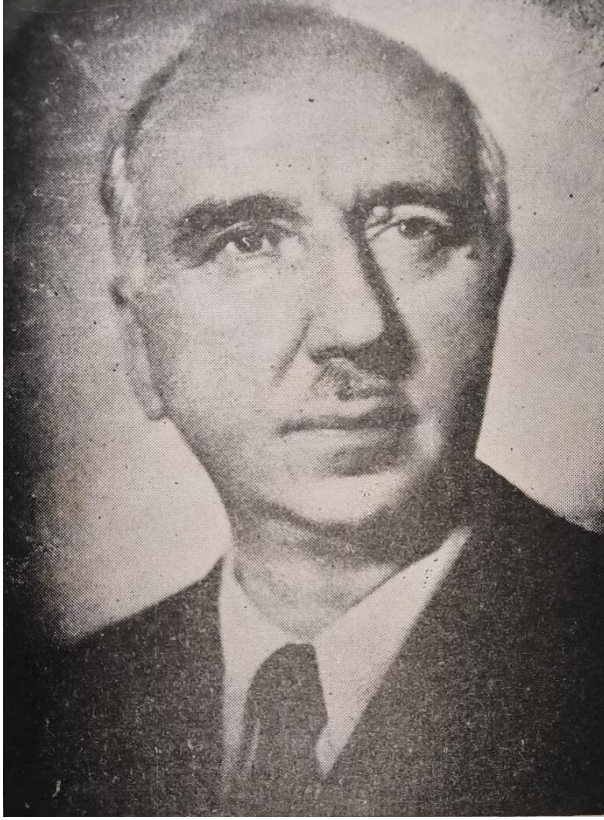
R. 31.12.1339 tarihli belgede Bursa Barosu'nda kayıtlı avukatların listesi. (BOA, HSDHADB, 6-44).

Konstantinopolis Barosu Başkanı Louis Amiable.
(Louis Amiable, *Une Loge Maçonnique d'Avant 1789*, Paris, 1897).

İzmir Barosu'nun ilk başkanı Bekir Behlül Bey.
(*İzmir Barosu Avukatlar 1957-1958 Levhası*, Gutenberg Matbaası, İzmir, 1958, s. 7).

Bursa Barosu'nun 1923'teki başkanı Muhiddin Baha Pars.
(*Bursa Barosu Levhası 1963-1964*, Taşman Matbaası, Bursa, 1964, s. 7).

Konya Barosu'nun ilk başkanı Musa Kazım Efendi. (Uz, *a.g.e.*, s. 71).

Eskişehir Barosu'nun ilk başkanı Osman Cudi Bey.
(*İstanbul Barosu Mecmuası*, sy. 7, Temmuz 1927, s. 436).

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA (COA), DH.EUM.MTK., 74.1.1

BOA (COA), HSDHADB, 6-44.

BOA (COA), Y.EE., 71/18.

Kitap ve Makaleler

Amiable L, Une Loge Maçonnique d'Avant 1789, Paris, 1897.

Aydın T, "Barreau De Constantinople Reisi Georges Furlani'nin Kanun-ı Esasi'ye ve Osmanlı Hukukuna Dair Konuşması (La Constitution Ottomane, 1877)", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 33, 2022 (Bahar).

Aydın T, "İstanbul Barosu'nun İlk Genel Kurul Toplantısı, İlk Levhası ve Kostaki Sardenski'nin Nutku", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 30, 2020 (Güz).

Aydın T, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Avukatları (Kitapçı Arakel Efendi'nin Münşeât-ı Hukuk'a Eklediği Vükela-yı Deâvi Cetvelleri 1885-1892)", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 35, 2023 (Bahar).

Birinci A, "Lutfi Fikri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003) 27/233.

Bursa Barosu Levhası 1963-1964, Taşman Matbaası, Bursa, 1964.

Çelik A G, Tarihte Savunma ve Meslek Kuralları, Denizli, 1999 s. 38. Ali Haydar Özkent, Avukatın Kitabı, İstanbul, Arkadaş Basımevi, 1940.

Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnâme-i Dâhilisidir, İstanbul, La Türkiye Matbaası, 1297.

Düstur, 1. Tertip, Cilt 4.

Furlani M G, La Constitution Ottomane du 11/23 Décembre 1876 - Discours Prononcé le 2 Février 1877 Dans la Séance de L'Assemblée Générale du Barreau de Constantinople, Constantinople, 1877, Typographie et Lithographie Centrales.

Özkent A H, Avukatın Kitabı, İstanbul, Arkadaş Basımevi, 1940.

Halep Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnâme-i Dâhilisi, Halep, Et-Takaddüm Matbaası, 1329.

İstanbul Barosu Mecmuası, Sene 1, Sayı 7, Temmuz 1927.

İzmir Barosu Avukatlar 1957-1958 Levhası, Gutenberg Matbaası, İzmir, 1958.

İzmir Barosu Levhası, Meşher Basımevi, İzmir, 1939.

Kuntman O, “Türkiye’de Avukatlık Mesleğinin, İstanbul Barosu’nun Tarihçesi ve Yabancıların Kurduğu Baro”, İstanbul Barosu Dergisi, Cilt 62, S. 4-5-6, 1988.

Mizânü’l-Hukuk, Sene 2, Numara 2, 26 Zilhicce 1327/26 Kanunuevvel 1325 [8 Ocak 1910].

Muhâmât Mecmuası, Numara 72-28, 1 Şubat 1320 (1924).

Redhouse J W, Turkish and English Lexicon, 1890, İstanbul. Tıpkıbasım, Çağrı Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2011.

Règlement Intérieur du Barreau Ottoman, Constantinople, Typhographie et Lithographie du Journal La Turquie, 1881.

Status de La Société du Barreau de Constantinople, Constantinople, 1876.

Türkiyede Savunma Mesleğinin Gelişimi, Birinci Cilt, TBB Yayınları, İstanbul 1872.

Uz, M A, Konya Hukuk ve Baro Tarihçesi, Konya, Konya Barosu Yayınları, 2006.

İnternet Kaynakları

Eskişehir Barosu, Geçmiş Dönem Başkanları, (<http://eskisehirbarosu.org.tr/gecmis-donem-baskanlari>) (s.e.t.: 24.09.2023)

Eskişehir Barosu, Kısa Tarihçe, (<http://eskisehirbarosu.org.tr/hakkimizda-kisa-tarihce>. (s.e.t.: 24.09.2023)

Eskişehir Valiliği, Tarihçe, (<http://www.eskisehir.gov.tr/tarihce>) (s.e.t.: 14.09.2023)

TBB, 2022 Avukat Sayıları (31.12.2022), (<https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/2022-avukat-sayilari-31122022-83419>) (s.e.t.: 14.09.2023)